

БАХМУТСЬКИЙ ПОВІТ У СКЛАДІ УКРАЇНЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЛИСТОПАД 1917 Р. – ЛЮТИЙ 1918 Р.)

7 (20) листопада 1917 року в Києві на засіданні Української Центральної Ради був ухвалений Третій Універсал, в якому Україна проголошувалась Українською Народною Республікою, але не відділяючись від Росії. До складу УЦР входили представники від Бахмутського повіту Іляшенко Р., Павленко, В., Король, а представниками від міста Бахмута були Лагунов С. І. та Лагунов Б. І. Одним із авторів Третього Універсалу був уродженець Бахмутського повіту міністр УНР Микита Шаповал. Влада Української Центральної Ради поширювалась на 9 губерній, зокрема й на Катеринославську, до складу якої входив Бахмутський повіт [15; 11, с. 13–14].

На момент проголошення УНР політичну ситуацію в Бахмутському повіті можна охарактеризувати як багатовладдя. Зокрема, повітову раду селянських депутатів та її виконком контролювали есери і меншовики, які спиралися на ради селянських депутатів і селянські спілки. В Бахмуті існувала рада робочих і солдатських депутатів. Також в повіті існували районні об'єднання рад Горлівсько-Щербинівське, Юзівське, Єнакієвське, Дружківське, Костянтинівське, Лисичанське, Дебальцівське та Гришинське. Окрім цього, функціонувало Повітове земство, яке очолював український есер Тавшавадзе А. З. Останнє спиралось на земські органи влади, волосні земства, де вони ще продовжували існувати, та міські думи. Зокрема на Бахмутську, яка була

створена ще до революції, і на п'ять дум, які були створені після надання 3 (16) червня 1917 року Тимчасовим урядом статусу міста робочим селищам Юзівці, Дружківці, Дебальцевому, Єнакієвому, Гришиному [10, с. 208; 5, с. 53]. В повіті також існувала Бахмутська українська повітова рада – орган національного самоврядування українців повіту. На чолі цієї ради стояв Роман Ільяшенко. У повіті існувала Дружківська українська міська рада і Єнакієвська українська рада, про яку згадували більшовики, називаючи її «Петлюрівською радою». В повіті були осередки українських партій: Української соціал-демократичної партії, Української партії соціалістів-революціонерів, Української партії соціалістів-федералістів, осередки «Просвіти» і осередки української «професійно-класової» організації, що об'єднувала незаможне селянство, – «Селянської спілки».

Найбільшою українською партією в повіті була Українська соціал-демократична партія, осередки якої були в Бахмуті, Єнакієвому, Горлівці (на шахті № 5 та ртутних і вугільних шахтах Ауербаха), в Лисичанську, Авдіївці, Костянтинівці, Дружківці. На Щербинівському руднику під час виборів до Всеросійських установчих зборів за УСДРП проголосували 230 осіб, на Північному руднику в Горлівці – 126. Повітовий партійний центр УСДРП знаходився тоді на станції Микитівка [11, с. 13, 83, 95, 96, 160, 185, 208, 211, 212, 224, 232; 6, с. 61; 8, с. 131].

Унаслідок Жовтневого перевороту в Росії на території повіту, зокрема при сільських, волосних, міських, районних радах були створені коаліційні військово-революційні комітети, які були тимчасовими органами влади і які були наділені надзвичайними повноваженнями. Вони зосереджували в собі всю повноту цивільної і військової влади на місцях.

На початку листопада з ініціативи більшовицької фракції повітової ради селянських депутатів, Бахмутської ради робітничих і солдатських депутатів, Бахмутського комітету РСДРП(б), УСДРП, УПСР був створений Бахмутський повітовий військово-революційний комітет. У перші дні існування повітового ревкому через прийняття Бахмутською радою робітничих і солдатських депутатів більшовицької резолюції, в якій підтримувався Жовтневий переворот в Росії, члени РСДРП, ПСР, Бунда покинули міську раду і відмовились брати участь в організації повітового ревкому.

Через те, що представники українських партій виявилися в меншості в повітовім ВРК, вони вмовили представників РСДРП, ПСР взяти участь в організації і роботі ревкому. Унаслідок цього більшовики в ньому опинились в меншості і не могли впливати на його подальшу роботу і ключові рішення [10, с. 207–209; 8, с. 131–132].

Визнаючи свою неспроможність вплинути на ситуацію, більшовицькі члени ВРК покинули його і переїхали на станцію Микитівка, де організували альтернативний повітовий ВРК – так званий «Тимчасовий революційний комітет Бахмутського повіту», до складу якого ввійшли тільки більшовики (голова – Казимирчук П. Г., члени – Харечко Т. І., Грузман Ш. А., Острогорський М. І., Амеліхін, Сідой). Одразу після свого створення Тимчасовий ВРК розробив план повстання проти УНР і захоплення влади в повіті.

У розробці плану брав участь Григорій Петровський. Перед своїм від'їздом з Микитівки він сказав членам ВРК: «...на виступ Центральної Ради в Києві треба відповісти збройним спротивом». Упродовж всього листопада і на початку грудня Тимчасовий ВРК встановлював зв'язки зі всіма ВРК повіту, які були під контролем

більшовиків. На всіх телеграфних і телефонних станціях, як урядових, так і залізничних, вони старалися поставити своїх контролерів і червоноармійців. На залізничних станціях вони посилили комендатури, встановили контроль над усіма потягами, що проходили через повіт та їхали на Дон. Також посилили організацію Червоної гвардії в повіті, концентруючи значні її сили в Горлівсько-Щербинівському районі. Паралельно велась підготовка до скликання Вседонбаського з'їзду ВРК і Рад Донбасу, на якому мусили обрати обласний ВРК Донецького басейну [6, с. 62-63; 8, с. 132-134].

На момент проголошення Універсалу до складу Бахмутського повітового військово-революційного комітету входили представники повітової ради селянських депутатів, бахмутської ради робітничих і солдатських депутатів, залогової військової ради, полкового комітету 25-го запасного піхотного полку, української військової ради, залогової ради червоноармійських депутатів, районних ВРК всіх 8-ми районів, всіх соціалістичних партій РСДРП, ПСР, УСДРП, УПСР, Бунд, РСДРП(б) та інших, а також начальник залоги та військовий комісар [10, с. 208].

Відомості про проголошення УНР надійшли до Бахмуту й повіту через телеграф. Одну з телеграм надіслав член УЦР від Бахмуту Соломон Ісаакович Лагунов. Більшість політичних партій повіту, як російські РСДРП(м) і ПСР, так і українські УСДРП, УПСР, УПСФ підтримали проголошення Української Народної Республіки. Про це свідчать спогади місцевих більшовиків, які так описували настрої політичних партій після проголошення Універсалу: «Бахмутська контрреволюція була рада і задоволена поведінкою УЦР». Значна кількість місцевих органів самоврядування (земства, міські думи, всі ради селянських депутатів і частина робочих і солдатських

депутатів) вітали проголошення УНР і визнали верховенство влади УЦР в Україні. В цей же день над будівлею повітової земської управи був піднятий жовто-блакитний прапор (вперше в Донбасі над адміністративною будівлею). В цій акції брали участь українці – воїни 25-го запасного піхотного полку.

11 листопада 1917 року в Бахмуті відбулось українське свято у зв'язку зі створенням куреня вільного козацтва, який нараховував на той час вже 800 бійців. Командиром куреня був підосавул Дубовик. Після молебну голова української повітової ради Ільшешенко Р. підніс козакам прапор і звернувся до них з такою промовою: «Дорогі брати, вільні козаки України! Даю вам цей прапор рукою українського народу повіту, від якого я –представник. Ви повинні пообіцяти, що будите виконувати тільки те, чого бажає народ і вимагає Українська Центральна Рада. Маю надію, що ви збережете в Україні спокій і порядок». Свято скінчилось парадом і мітингом [11, с. 13–14; 13, с. 14–33; 7, с.124].

Незабаром після проголошення УНР для обрання нових органів повітової влади (повітового земства і Бахмутської міської ради) був скликаний Повітовий з'їзд земського самоврядування. На з'їзд від земств прибули в своїй більшості представники РСДРП(м), ПСР, УСДРП, УПСР, які йшли одним блоком. Більшовики на цьому з'їзді опинилися в меншості. На початку з'їзду представники російських партій висловили своє обурення в зв'язку з «розчленуванням землі руської більшовиками» та висловили свою впевненість, що після вигнання більшовиків вони відродять «єдину велику Російську Республіку». Після чого перейшли до голосування. В голосуванні брали участь всі делегати, окрім більшовиків. Результатом голосування стало те, що органи влади

очолили представники українських партій. Так, Бахмутське повітове земство очолив Фрідман, а Бахмутську міську управу – Айдінов І. Х., які перейшли з РСДРП в УСДРП. У відповідь російські партії об'єднались з українськими.

Більшовик Казимирчук так згадує про ці події: «...есери і меншовики ... почали групуватись навколо українських самостійників, сподіваючись утримати Україну як від розгрому німців, так і від «анархії» більшовиків. Самостійна Україна, вільна від більшовиків, зуміє створити у себе тверду владу, встановить внутрішній порядок, а там звичайно усмирить більшовиків і в Росії» [6, с. 124; 16, с. 63].

Окрім Бахмуту активно підтримали проголошення УНР міські думи в Костянтинівці і Дружківці, також окремі ради в Лисичанську. Так, Юзівська міська дума на чолі з Костенком А. К. визнала УЦР верховною владою в регіоні і з грудня вже вела з нею перемовини про виділення займу міському самоврядуванню на суму 500 000 рублів на міські нужди [15, с. 89].

Новостворена повітова влада спиралась на загони Вільного козацтва, робочі дружини, солдатські організації та міліцію. Про створення загонів вільного козацтва в повіті так писав більшовик М. Звонарьов: «...українські есдеки і есери організують по селам «вільне козацтво» з ціллю «охорони порядку», а в дійсності, як він вважав, «для охорони поміщицьких земель від захвату». Окрім цього в повіті дислокувались кілька військових частин колишньої російської армії, в яких також відбувався процес українізації. В Бахмуті розташовувався 25-й запасний піхотний полк на чолі з полковником Меркуловим М. К., який підтримував українізацію полку і виступав за виділення українців в окремий баталь-

йон. В районі Гришиного розташовувалась 3-тя кавалерійська дивізія на чолі з Біскупським В. В., в рядах дивізії теж відбувався процес українізації з метою об'єднання українців в окрему військову частину. Про це писали як українські автори, так і місцеві більшовики [14, с. 42; 6, с. 63; 2, с. 232; 4, с. 446–447].

В цей час представники українського політичного руху і представники повітової влади стали більш активно виступати на мітингах і в своїх промовах вимагати передати владу на місцях від рад до українських спілок та проведення централізації влади на чолі з УЦР в Києві. Але українізація й централізація влади на місцях, яку планували провести через повітові органи влади, зазнала краху. При цьому місцеві органи влади, в яких більшість була за більшовиками, погрожували повітській владі, що «...в разі насильницької спроби (передачі влади від рад спілкам) з боку українських шовіністів –виступимо зі зброєю аж до повної її ліквідації (повітової влади)» [6, с. 64, 67].

Відповіддю на пасивні дії повітової влади стало те, що більшовики з Горлівсько-Щербинівського району стали поширювати свою владу на окремі території повіту. Єдиним епізодом спротиву більшовицької експансії в повіті було повстання в Лисичанську, коли солдатська організація з заводу Донсода виступила проти більшовиків. Більшовики викликали на підмогу червоноармійців з навколишніх копалин. Сили були нерівними й солдати та козаки пішли на поступки без жертв і кровопролиття.

Після невдалих спроб провести централізацію в повіті і підкорити всі органи місцевого самоврядування Бахмуту повітові органи влади і представники українських і російських партій заспокоїлися, розраховуючи, що більшовицька авантюра в центрі через

три-чотири тижні буде ліквідована, унаслідок чого можна буде установити українську владу на місцях. В цей же час на підприємствах, які захопили більшовики, відбувалися деструктивні процеси. Це сталося через те, що директори, інженери, штейгери та місцева інтелігенція проголосили бойкот більшовикам і вимагали від них покинути підприємства [6, с. 63-65; 8, с. 134; 2, с. 232].

4 (17) грудня на станції Микитівка відбувся Вседонбаський з'їзд рад і ВРК. На ці збори прибуло 15 делегатів ВРК від Горлівки, Юзівки, Дружківки, Костянтинівки, Краматорська, Харцизька, Луганська, Іловайська та інших міст. Делегати від ВРК східного Донбасу не прибули у зв'язку з бойовими діями. Також не приїхали делегати від коаліційних ВРК. Тому всі делегати були більшовиками. На з'їзді був створений обласний орган влади – Центральне бюро військово-революційних комітетів Донбасу, до складу якого ввійшли Грузман Ш. А. (голова), керівник ВРК Харечко Т. І. Членами бюро були обрані Пономарьов Д. І (голова військового відділу), Хільков С. О. (голова фінансового відділу) та Сирцов С. І. Останнього після прибуття російських червоноармійців в повіт змінив комісар петроградського загону Червоної гвардії Трифонов Є. А.

Бюро ВРК Донбасу займалося озброєнням та організацією червоногвардійських загонів, які діяли в регіоні. Бюро також керувало роботою місцевих ВРК, в яких переважали більшовики. Таким чином, ще до початку активних бойових операцій, що відбувались під час першої радянсько-української війни, місцеві більшовики були готові до захоплення влади в регіоні та активно до цього готовились [10, с. 212; 8, с. 133-134].

8 (21) грудня 1917 року розпочалась активна фаза першої радянсько-української війни. Російські більшовицькі загони Червоної гвардії під командуванням Антонова-Овсієнка перейшли кордон Української Народної Республіки і зайшли в Харків. 9 (22) грудня вони контролювали вже все місто. Формально російські більшовики заявили, що не ведуть війни з УНР, пояснюючи своє прибуття необхідністю просування українськими залізницями своїх червоноармійців на Дон. Але вже 12 (25) грудня 1917 року при активній підтримці Раднаркому РРФР в Харкові провели фейковий Всеукраїнський з'їзд рад, на якому проголосили маріонеткову Українську Народну Республіку Рад на чолі з українським есером, урожденцем Бахмуту Медведєвим Ю. В. та зі столицею в Харкові.

В одній зі своїх перших відозв Всеукраїнський центральний виконавчий комітет оголошував війну «буржуазній» Українській Центральній Раді. Ця відозва була опублікована для прикриття просування вглиб України російських військ, які видавали себе за місцеві червоногвардійські загони. Зі свого боку, чисельні червоногвардійські загони, які були сформовані при місцевих більшовицьких радах, також брали участь в бойових операціях на місцях, підтримуючи просування російських червоноармійців вглиб країни. Події, які розгорталися в Харківській губернії, викликали занепокоєння повітової влади. Меншовики і есери, які були в більшості в місцевих органах самоврядування зазначали: «... більшовики не обмежаться громадянською війною в Великоросії, а будуть вести її і в Україні, нав'язуючи силою зброї свою волю і владу». Унаслідок окупації Харкова більшовиками Бахмут втратив зв'язок з Києвом [7, с. 124; 4, с. 410–413; 1, с. 62].

Разом з тим місцева влада не тільки не чинила активних дій проти більшовицькому впливу в повіті, але й не організувала належну оборону повіту з півночі, незважаючи на те, що всі знали про просування російських червоноармійців. Пояснення цьому ми знаходимо в статті Харечка Т.: «...есери і меншовики, російські і українські, виявилися ярими пацифістами і «вегетаріанцями». Вони учиняли в ревкомах перманентні повстання на словах проти громадянської війни...». Єдине, на що вони зуміли спромогтись, так це бойкотувати організації й органи місцевого самоврядування, де в більшості були більшовики [8, с. 132].

В цей же час в Бахмуті відбувся конфлікт між прапорщиком Назаровим, комісаром Донбасу по військовим справам від Бахмутського коаліційного повітового ВРК, і частинною особового складу 25-го запасного піхотного полку на чолі з полковником Меркуловим М. Назаров вимагав, щоб в повіті всі військові частини виконували тільки його накази. Солдати-українці і полковник Меркулов М. К. заявили, що будуть виконувати накази тільки УЦР. Повітовий коаліційний ВРК розцінив це як заколот і викликав з Краматорська, Дружківки, Костянтинівки робочі дружини, які оточили і роззброїли полк. В цьому ж місяці українська залога Бахмуту припинила своє існування. Понад половина козаків розійшлися по домівках, а національно свідома частина пішла до Полтави. В Бахмуті влада перейшла до рад [6, с. 67].

Опинившись без збройної сили і не розраховуючи на допомогу УЦР, місцеві політики причаїлись і стали займатися вирішенням господарських питань у землях. Вони розраховували, що ситуацію докорінно

змінять або Українські установчі збори або Всеросійські. На їх думку, саме ці органи повинні були вирішити долю УНР [6, с. 68].

Цього ж місяця для боротьби з українськими партіями в повіті, зокрема в Горлівсько-Щербинівському районі, була створена політична організація Українських соціал-демократів інтернаціоналістів, так званих «українських більшовиків». Організація була самостійною, існувала як внутрішній відділ Горлівсько-Щербинівського комітету РСДРП(б). Основним завданням групи була агітація та пропаганда, спрямовані проти українських партій. До складу групи входили, як українці, так і особи, які спілкувались українською мовою або цікавились українським національним рухом. Група проіснувала з грудня 1917 року по квітень 1918 року і може вважатись першою політичною організацією українських націонал-комуністів.

Активному озброєнню донбаських червоноармійців і просуванню російських червоноармійців в Бахмутський повіт заважали лише українські військові частини. З північно-західного напрямку повіт прикривав 1-й Український козацький кінно-учбовий полк на чолі з Гомзіним Б. В. Цей полк дислокувався в околицях Ізюму. З півночі повіт прикривав 1-й Запорізький полк на чолі з Захарчуком С. К., який дислокувався в Куп'янську. Про це писав в своїх споминах Антонов-Овсієнко: «шлях з Харкова на Донбас був відрізаний українізованим 5-м кавалерійським запасним полком». Лозова була також зайнята бійцями 3-го Катеринославського гайдамацького куреня. В оперативному плані, який був розроблений Антоновим-Овсієнком, російські червоноармійці, захопивши Лозову та Слов'янськ, мушили зайняти Бахмутський повіт і весь Донбас [10, с. 106–111; 4, с. 322–324; 1, с. 56–57, 59].

Для зв'язку з Центральним Бюро ВРК Донбасу 24 грудня в Микитівку Антонов-Овсієнко відправив матроса Григоренка. Цього самого дня він віддав наказ місцевим червоноармійцям зайняти лінію залізниці Костянтинівка – Дружківка – Краматорськ та установити зв'язок зі Слов'янськом, через який мусило йти озброєння місцевих червоноармійців. Не докладаючи значних зусиль, місцеві червоноармійці зайняли лінію Костянтинівка – Дружківка – Краматорськ, але далі вони не просунулись, тому що в Слов'янську було 200 гайдамаків. 28 грудня загін Сіверса (як потім писав Антонов-Овсієнко) був направлений, щоб «пробити шлях в Микитівку по Північно-Донецькій залізниці». 19 грудня (1 січня 1918 року), після короткого бою, 300 московських червоноармійців вибили гайдамаків зі Слов'янська і возз'єднались з місцевими червоноармійцями. 4 січня Сіверс на чолі 1-го Північного загону прибув до Микитівки. Із собою він привіз пару тисяч гвинтівок і кулеметів. Антонов-Овсієнко призначив його головнокомандуючим всіх червоноармійських загонів повіту. В указі також говорилось про організацію Червоної гвардії, але нічого не було сказано про місцеву українську владу в Бахмуті [1, с. 57-60, 71, 73, 75-76].

Після роззброєння 1-го Запорізького полку в Куп'янську зі сходу через Рубіжне в повіт проник Московський загін Сабліна (500 бійців), який розташувався по лінії Попасна – Дебальцеве. Частини Сіверса розташувались по лінії Горлівка – Дебальцеве. На початку січня в південній частині повіту йшло накопичення збройних формувань, які прибували з Росії. Саме тоді відбувся наступний яскравий епізод спротиву місцевого населення російському вторгненню. Так, на станції Сіль на ешелон Орловської артилерійської батареї був спрямований па-

ровоз без машиніста. Унаслідок зіткнення стався вибух. Було багато поранених, батарея припинила своє існування. Сіверс отримав догану за те, що не опікувався проблемою охорони тилу. Після цієї події Антонов-Овсієнко призначив на всі великі станції своїх комісарів [Там само, с. 77, 101–102].

9 січня 1918 року в повіті відбулися вибори в Українські установчі збори. Результати цих виборів невідомі. Але відомо, що незважаючи на те, що більшовики не визнавали УЦР і вибори до Українських установчих зборів, від Катеринославської виборчої округи від блоку РСДРП(б) та полку імені отамана Орлика членом Українських установчих зборів був обраний керівник ЦВРКД Харечко Т. І. [12].

В 10-х числах січня в повіт прибули 4-й кавалерійський корпус, уланський і стрілецький полки та чотири батареї, які розмістились в околицях Бахмуту. В самому місті розташувався їхній штаб. Наприкінці січня в повіт прибув особисто Антонов-Овсієнко зі своїм штабом, який розташувався в Микитівці. На той час єдиною загрозой для більшовиків в повіті були залишки 3-ї кавалерійської дивізії, частини якої розташовувались в районі Гришиного й заявили про свій нейтралітет. 31 січня Антонов-Овсієнко їздив на перемовини в Гришине, де обговорювалось питання роззброєння дивізії або її переходу на бік більшовиків. Результат перемовин нам невідомий [1, с. 108, 221].

Після прибуття військ з Росії місцеві більшовики почали відчувати себе впевненіше. Наприкінці січня (за одними з джерел) або наприкінці лютого, як стверджує Казимирчук, більшовики скликали третій Повітовий з'їзд селянських депутатів. На цей з'їзд не прибули представники від українських пар-

тій УСДРП, УПСР і від Селянської спілки та «Просвіти». Більшість делегатів були більшовиками, частина безпартійними. На з'їзді відбулось «об'єднання всіх самостійних революційних установ шляхом створення першого повітового виконавчого комітету робочих, солдатських і селянських депутатів на чолі з Казимирчуком». Таким чином, усю повноту влади в повіті захопили більшовики. До складу повітового виконкому ввійшли Медне, Моїсеєнко, Литвинов, Айдінов, Фрідман, Петренко ті інші.

Цей з'їзд можна вважати закінченням періоду визнання УЦР верховною владою в Бахмутському повіті. Про це писав Медне: «Встановилась повітова влада зі всіма наслідками ...під головуванням Казимирчука – першого голови Бахмутському Повітвиконкому» [5, с. 54; 7, с. 126-127; 2, с. 262].

Незважаючи на те, що формально влада в повіті перейшла до більшовиків, на місцях залишались ще організації, які підтримували УНР та місцеві органи влади, які визнали УЦР верховною владою в Україні. Так, в Костянтинівці тільки 3 (15) березня 1918 року більшовицький загін в 100 бійців розігнав Костянтинівську раду та створив Костянтинівський більшовицький ВРК. В Юзівці продовжувала існувати міська дума і рада, в яких переважали меншовики і есери. Вони закликали місцеве населення: «...не вступати до лав Червоної армії, тому що за австро-німецькою армією йде демократична Центральна рада, яка забезпечить робочим кращі умови проживання, ніж більшовицька диктатура».

В раді Лисичанську також переважали есери і меншовики, які в збройному плані спирались на «Солдатську організацію» і «Вільне козацтво». Вони в лютому роззброїли червоногвардійські загони на Донсоді

і Скальковському руднику й навіть намагались ліквідувати окремі ВРК. Останньою великою озброєною частиною, яка визнавала владу УЦР в повіті, були залишки українізованої 3-ї кавалерійської дивізії, яка наприкінці лютого або на початку березня в похідному порядку покинула Гришине і вирушила в невідомому напрямку. Загальновідомо тільки, що з цієї дивізії в армію Української держави та армію УНР перейшла частина кавалеристів. Серед них були Біскупський В. В., Григор'єв Г. В., Сілін А. Г. та інші [3; 9, с. 232].

Джерела та література

1. Антонов-Овсеєнко В. А. Записки о Гражданской войне. Том 1: Октябрь в походе / В. А. Антонов-Овсеєнко. – М.: Издание Высшего военного редакционного совета, 1924. – 297 с.

2. Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сборник воспоминаний и статей. 1929 г. / Острогорский М. (сост.). – М.: Изд-во «Пролетарий». – 392 с.

3. Державний архів Донецької області. – Фонд 16. – Оп. 1. – л. 225–226; л.12.

4. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. Т. 1 / М. Ковальчук. – К.: Вид-во «Стилос». 2015 – 608 с.

5. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1922. – № 1. – 254 с.

6. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1923. – № 3. – 213 с.

7. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1923. – № 4. – 340 с.

8. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1927. – № 5 (26) – 6 (27): вересень – грудень. – 467 с.

9. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1928. – № 2 (29): березень-квітень / ЦК КП(б)У. – 384 с.

10. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1930. – № 5 (44): вересень-жовтень. – 441 с.

11. Летопись украинского Донбасса. Донбасс во времена Освободительной борьбы 1917–1921 гг. / Сост. Ю. Косенко; Пер. с укр. Алина Кокоско; пер. стихов Александр Подоляк. – Ичня: Формат, 2018. – 308 с.

12. Народне життя: газета. – 26 (13) квітня 1918. – № 55.

13. Страницы истории Украины / Руководитель авт. коллектива П. Т. Фиров. – Севастополь, 1997. – 304 с.

14. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.

15. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1.– Спр. 4. – Арк. 9.

16. Юз и Юзовка / Под общей ред. Гайдук В. А. – Донецк: «Фирма "Кардинал"», 2000. – 320 с.